

Τασούλα Καραγεωργίου, δ.φ.
Επίτιμη Σχολική Σύμβουλος, Πρόεδρος ΠΕΦ

Δύο καβαφικά ποιήματα και ο Βίος Αντωνίου του Πλουτάρχου

Κ.Π. ΚΑΒΑΦΗΣ (1863-1933)

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΑΝΤΩΝΙΟΥ

Αλλά σὺν ἄκουσε πού ἐκλαΐγαν ἡ γυναῖκες
καὶ γιὰ τὸ χάλι του πού τὸν θρηνοῦσαν,
μὲ ἀνατολίτικες χειρονομίες ἢ κερά,
κ' ἢ δούλες μὲ τὰ ἑλληνικὰ τὰ βαρβαρίζοντα,
ἢ ὑπερηφάνεια μὲς στὴν ψυχὴ του
σηκώθηκεν, ἀηδίασε τὸ ἰταλικό του αἷμα,
καὶ τὸν ἐφάνηκαν ξένα κι ἀδιάφορα
αὐτὰ πού ὡς τότε λάτρεινε τυφλά -
ὄλ' ἢ παράφορη ἀλεξανδρινὴ ζωὴ του -
κ' εἶπε «Νὰ μὴν τὸν κλαίνε. Δὲν ταιριάζουν τέτοια.
Μὰ νὰ τὸν ἐξυμνοῦνε πρέπει μᾶλλον,
πού ἐστάθηκε μέγας ἐξουσιαστής,
κι ἀπέκτησε τόσ' ἀγαθὰ καὶ τόσα.
Καὶ τώρα ἂν ἔπεσε, δὲν ἐφρτει ταπεινά,
ἀλλὰ Ρωμαῖος ἀπὸ Ρωμαῖο νικημένος

(1906)

ΑΠΟΛΕΙΠΕΙΝ Ο ΘΕΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΝ

Σὰν ἔξαφνα, ὥρα μεσάνυχτ', ἀκουσθεῖ
ἀόρατος θίασος νὰ περνᾷ
μὲ μουσικὲς ἐξαΐσιες, μὲ φωνὲς --
τὴν τύχη σου πού ἐνδίδει πιά, τὰ ἔργα σου
πού ἀπέτυχαν, τὰ σχέδια τῆς ζωῆς σου
πού βγῆκαν ὅλα πλάνες, μὴ ἀνοφέλετα θρηνήσεις.
Σὰν ἔτοιμος ἀπὸ καιρό, σὰ θαρραλέος,
ἀποχαιρέτα τὴν, τὴν Ἀλεξανδρεία πού φεύγει.
Πρὸ πάντων νὰ μὴ γελασθεῖς, μὴ πείς πὼς ἦταν
ἓνα ὄνειρο, πὼς ἀπατήθηκεν ἡ ἀκοή σου·
μάταιες ἐλπίδες τέτοιες μὴν καταδεχθεῖς.
Σὰν ἔτοιμος ἀπὸ καιρό, σὰ θαρραλέος,
σὰν πού ταιριάζει σε πού ἀξιώθηκες μία τέτοια πόλι,
πλησίασε σταθερὰ πρὸς τὸ παράθυρο,
κι ἄκουσε μὲ συγκίνησιν, ἀλλ' ὄχι
μὲ τῶν δειλῶν τὰ παρακάλια καὶ παράπονα,
ὡς τελευταία ἀπόλαυσι τοὺς ἤχους,
τὰ ἐξαΐσια ὄργανα τοῦ μυστικοῦ θιάσου,
κι ἀποχαιρέτα τὴν, τὴν Ἀλεξανδρεία πού χάνεις.
(1911)

Πλουτάρχου Αντωνίου (75.1. 75.6.): Πάλιν δ' Αντώνιος ἔπεμπε Καίσαρα μονομαχήσαι προκαλούμενος. ἀποκρινάμενου δ' ἐκείνου πολλὰς ὁδοὺς Αντανίω παρῆναι θανάτου, συμφρονήσας ὅτι τοῦ διὰ μάχης οὐκ ἔστιν αὐτῷ βελτίων θάνατος, ἔγνω καὶ κατὰ γῆν ἅμα καὶ θάλατταν ἐπιχειρεῖν. καὶ παρὰ δεῖπνον ὡς λέγεται τοὺς οἰκέτας ἐκέλευεν ἐπεγγεῖν καὶ προθυμότερον εὐωχεῖν αὐτόν· ἄδηλον γὰρ εἰ τοῦτο ποιήσουσιν αὐρίον ἢ δεσπότης ἐτέροις ὑπηρετήσουσιν, αὐτὸς δὲ κείσεται σκελετὸς καὶ τὸ μηδὲν γενόμενος. τοὺς δὲ φίλους ἐπὶ τούτοις δακρύνοντας ὁρῶν, ἔφη μὴ προᾶξειν ἐπὶ τὴν μάχην, ἔξ ἧς αὐτῷ θάνατον εὐκλεᾷ μᾶλλον ἢ σωτηρίαν ζητεῖν καὶ νίκην. ἐν ταύτῃ τῇ νυκτὶ λέγεται μεσοῦση σχεδόν, ἐν ἡσυχίᾳ καὶ κατηφείᾳ τῆς πόλεως διὰ φόβον καὶ προσδοκίαν τοῦ μέλλοντος οὐσης, αἰφνίδιον ὀργάνων τε παντοδαπῶν ἐμμελεῖς φωνὰς ἀκουσθῆναι καὶ βοὴν ὄχλου μετ' εὐασμῶν καὶ πηδήσεων σατυρικῶν, ὥσπερ θιάσου τινὸς οὐκ ἀθορύβως ἐξελαύνοντος· εἶναι δὲ τὴν ὀρμὴν ὁμοῦ τι διὰ τῆς πόλεως μέσης ἐπὶ τὴν πύλην ἔξω τὴν τετραμμένην πρὸς τοὺς πολεμίους, καὶ ταύτῃ τὸν θόρυβον ἐκπεσεῖν πλείστον γενόμενον. ἐδόκει δὲ τοῖς ἀναλογιζομένοις τὸ σημεῖον ἀπολείπειν ὁ θεὸς Αντώνιον, ᾧ μάλιστα συνεξομοίων καὶ συνοικειῶν ἑαυτὸν διετέλεσεν.

Πλουτάρχου Αντωνίου 75.1. --75.6.: Πάλιν ὁ Αντώνιος ἔστειλε ἀγγελιαφόρους στὸν Καίσαρα καὶ τοῦ ζητοῦσε νὰ μονομαχήσουν. Καί, ὅταν ἐκεῖνος ἀποκρίθηκε πὼς ὑπάρχουν πολλοὶ δρόμοι πού ὀδηγοῦνε τὸν Αντώνιο στὸν θάνατο, σκεπτόμενος [ὁ Αντώνιος] ὅτι δὲν ὑπάρχει θάνατος καλύτερος ἀπὸ αὐτόν στὸ πεδίο τῆς μάχης, ἀποφάσισε νὰ πολεμήσει καὶ στὴν ξηρὰ καὶ στὴ θάλασσα. Λέγεται δὲ ὅτι σὲ δεῖπνο κάλεσε τοὺς ὑπηρετὲς του καὶ τοὺς ζητοῦσε νὰ τὸν κεράσουνε κρασί καὶ νὰ τὸν περιποιῶνται μὲ μεγαλύτηρη προθυμία, γιατί, ὅπως τοὺς εἶπε, ἦταν ἀγνωστο, ἂν θὰ μπορούσαν νὰ κάνουνε τὸ ἴδιο καὶ τὴν ἐπομένη μέρα ἢ ἐὰν ἐκεῖνοι μὲν θὰ ὑπηρετοῦσαν ἄλλα ἀφεντικά, ἐνῶ ὁ ἴδιος θὰ ἦταν πιά ἓνας σκελετὸς καὶ θὰ 'χε ἀπομείνει πλέον ἓνα τίποτα. Καὶ στοὺς φίλους του, πού τοὺς ἔβλεπε νὰ δακρύνουν μὲ ὅλα αὐτὰ, εἶπε νὰ μὴν τὸν ἀκολουθήσουνε στὴ μάχη ἀπὸ τὴν ὅποια ἔτσι κι ἄλλιῶς ζητοῦσε μόνον ἓναν ἐνδοξο θάνατο καὶ ὄχι σωτηρία καὶ νίκη. Ἐκείνη μάλιστα τὴ νύκτα, τὰ μεσάνυχτα, μέσα στὴν ἡσυχία καὶ στὴ θλίψη πού ἐπικρατοῦσε στὴν πόλη λόγω τοῦ φόβου καὶ τῆς προσμονῆς ἐνός ἀβέβαιου μέλλοντος, λέγεται πὼς ξαφνικὰ ἀκούστηκαν μελωδικὲς φωνὲς ἀπὸ κάθε λογῆς ὄργανα καὶ βοὴ ὄχλου μὲ ἤχους ἀπὸ τραγούδια καὶ χοροὺς σατυρικοὺς, σὰν νὰ ἔκανε παρέλαση ὁ θίασος [τοῦ θεοῦ Διονύσου]. Καὶ ἦταν ἡ πορεία τοῦ θιάσου αὐτοῦ διὰ μέσου τῆς πόλεως πρὸς τὴν πύλη τοῦ τεύχους, ἢ ὅποια ἦταν στραμμένη πρὸς τοὺς ἐχθρούς. Φάνηκε δὲ σ' αὐτοὺς πού προσπαθοῦσαν νὰ ἐξηγήσουν τὸ σημάδι, πὼς ἐγκαταλείπει πιά τὸν Αντώνιο ὁ θεός, μὲ τὸν ὅποιο εἶχε ἐξομοιωθεῖ καὶ εἶχε κάνει τὴν κατοικία του ναὸ τοῦ [τοῦ Διονύσου]. (μετάφραση: Τασούλα Καραγεωργίου)

Τὸ θέμα, πού παρουσιάζω, σχετίζεται μὲ τὴν ἰδιαίτερος προσφιλῆ στὴν καβαφικὴ ποίηση ἀξιοποίηση τῆς ἱστορικῆς πηγῆς, ἢ ὁποῖα κατὰ κανόνα γίνεται πρὸς ὄφελος τῆς ποίησης (κυρίως) ἀλλὰ καὶ μιᾶς βαθύτερης κατανόησης τῆς ἱστορίας. Ἔχει δὲ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον διότι εἶναι μαθητεία στὸ ποιητικὸ ἐργαστήριό τοῦ Καβάφη ἐνῶ παράλληλα ἀποκαλύπτει ὅτι τὰ ἱστορικὰ ποιήματα τοῦ ἀλεξανδρινοῦ ποιητῆ συχνὰ μοιάζουν μὲ παλίμψηστα ἱστορικῶν κειμένων. Θὰ ἐξετάσουμε δυὸ συναφοῦς θεματικῆς ποιήματα: «Τὸ τέλος τοῦ Ἀντωνίου» τὸ ὁποῖο γράφηκε τὸ 1907, ἀνήκει ὅμως στὰ καβαφικὰ ἀνέκδοτα, καὶ τὸ περίφημο «Ἀπολείπειν ὁ θεὸς Ἀντώνιον», δημοσιευμένο τὸ 1911. Καὶ τὰ δυὸ ἀντλοῦν τὸ ὑλικό τους ἀπὸ τὸν Βίό τοῦ Ἀντωνίου τοῦ Πλουτάρχου καὶ μάλιστα ἀπὸ τὴν ἀφήγηση τῶν τελευταίων δραματικῶν στιγμῶν τοῦ ἑλληνιστικοῦ βασιλείου τῶν Πτολεμαίων τῆς Αἰγύπτου, γύρω στὸ 30 π.Χ.

«Τὸ τέλος τοῦ Ἀντωνίου» εἶναι ἀπολύτως ἐντοπισμένο στὸν ἱστορικό του χρόνο, στενὰ συνδεδεμένο μὲ τὴν ἱστορικὴ ἀφήγηση ἐνὸς πραγματικοῦ ἐπεισοδίου. Βεβαίως καὶ ἐδῶ παρεμβαίνει ἡ ἱκανότητα τοῦ Καβάφη νὰ προσδίδει δραματικὴ λειτουργία στὴν ποιητικὴ ἀνάπλαση τῆς ἱστορίας. Οἱ οἰκέται τοῦ πλουτάρχου πρωτοτύπου εἶναι στὸ ποίημα ἕνας οἶονεὶ χορὸς γυναικῶν μὲ προεξάρχουσα -κορυφαία τὴν κυρὰ -προφανῶς τὴν Κλεοπάτρα-καὶ γύρω τὶς δούλες μὲ τὰ ἑλληνικὰ τὰ βαρβαρίζοντα. Τὸ ποίημα γράφεται ἀπὸ τὴ σκοπιὰ ἐνὸς στρατηγοῦ πού λάτρευε τυφλὰ τὴν παράφορη ἀλεξανδρινὴ ζωὴ καὶ ὁ ὁποῖος πρὸ τοῦ τέλους ἀνακτᾷ τὸ ἦθος ἐνὸς Ρωμαίου ἡγέτη πού πέφτει ἀπὸ Ρωμαῖο νικημένο.

Παρουσιάζεται δηλαδὴ ὡς σύγκρουση πολιτισμικῆ ἀνάμεσα στὴ ρωμαϊκὴ λιτότητα καὶ στὴν ἀνατολίτικη τρυφηλότητα. Πάντως τὸ αἶτημα τῆς ἀξιοπρεποῦς στάσης εἶναι καὶ ἐδῶ παρόν. Θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι εἶναι τὸ μόνο πού ὁ Καβάφης διατηρεῖ (*Νὰ μὴν τὸν κλαῖνε. Δὲν ταιριάζουν τέτοια*), ὅταν μετὰ ἀπὸ πέντε περίπου χρόνια ξαναγράφει τὸ ποίημα ἀναθεωρώντας τὴν ὀπτική του ἀλλὰ καὶ προκρίνοντας μία διαφορετικὴ στάση ζωῆς στὸ «Ἀπολείπειν ὁ θεὸς Ἀντώνιον».

Στὴν περίπτωση τοῦ «Ἀπολείπειν ὁ θεὸς Ἀντώνιον» ἡ ἀξιοποίηση τῆς ἀρχαίας πηγῆς, - τοῦ Βίου τοῦ Ἀντωνίου τοῦ Πλουτάρχου-, ὁδηγεῖ στὴν ἀπογείωση τῆς ἱστορικῆς ἀφήγησης ἐπιτυχάνοντας ἐν τέλει -μὲ τοὺς ὄρους πάντοτε τῆς ποίησης- τὴ βαθύτερη ἐρμηνεῖα τῆς ἱστορίας.

Ἡ εὐθεία ἀναφορὰ στὸν Πλούταρχο ἐντοπίζεται μόνον στὸν τίτλο μὲ τὸ μετέωρο ἀπαρέμφατο, τὸ ἀποκομμένο ἀπὸ τὰ γραμματικά του συμφραζόμενα: ἐδόκει δὲ τοῖς ἀναλογιζομένοις τὸ σημεῖον ἀπολείπειν ὁ θεὸς Ἀντώνιον.

Στοὺς ἤχους πού ἀκούγονται μέσα στὴ νύχτα ξαφνικὰ προερχόμενοι ἀπὸ ὄργανα, τραγούδια καὶ φωνές κι ἀπὸ σατιρικούς χοροὺς τοῦ ὄχλου καὶ οἱ ὁποῖοι ἀπομακρυνόμενοι σβήνουν πρὸς τὰ τεῖχη, πρὸς τὰ κει

ἀκριβῶς πὺ εἶναι στρατοπεδευμένοι οἱ ἐχθροί, οἱ φοβισμένοι Ἀλεξανδρινοὶ τοῦ Πλουτάρχου ἀναγνωρίζουν σημεῖον, θεϊκὸ δηλαδὴ σημάδι, ὡσπερ θιάσου τινὸς οὐκ ἀθορύβως ἐξελαύνοντος, σάν νὰ παρελαύνει δηλαδὴ μὲ θόρυβο διονυσιακὸς θιάσος.

Εὐφρῶς ὁ Καβάφης, μεταγράφοντας, διατηρεῖ τὸ αἰφνίδιον τοποθετώντας το μάλιστα μαζί μὲ τὰ μεσάνυχτα στὸν ἐναρκτήριο στίχο· τὸ «ξαφνικά» ὀριοθετεῖ τὴν ἀνατροπὴ μιᾶς προτέρας κατάστασης καὶ αἰφνιδιάζει τὸν ἀναγνώστη. Ἀφαιρεῖ τὴν ἀναφορὰ στὸν ὄχλο, καταργεῖ τὸ ὡσπερ (τὸ σάν) καὶ προσθέτει τὸ ἐπίθετο ἀόρατος στὸν διονυσιακὸ του θιάσο, προσδίδοντας διάσταση μεταφυσικὴ ἢ μυστικιστικὴ στὴν ὅλη εἰκόνα, ἐνῶ χαρακτηρίζει ἐξαίσιες τὶς φωνές τοῦ θιάσου.

Προβάλλει ἔτσι μαζί μὲ τὸ αἶτημα τῆς ἀξιοπρεποῦς ἀντιμετώπισης τοῦ τέλους καὶ τὸ ἄλλο αἶτημα, ἐκεῖνο τῆς καταξίωσης ὄχι πλέον τοῦ θανάτου ἀλλὰ τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς, μέσω μιᾶς ἰδεατῆς “Ἀλεξάνδρεια” τῶν ἐκλεκτῶν αἰσθητικῶν ἀπολαύσεων τὴν ὁποία σὲ τελευταία ἀνάλυση ἀδυνατοῦν νὰ ἀλώσουν οἱ ρωμαϊκὲς λεγεῶνες. Ἡ αὐτονόμηση βέβαια ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ πηγὴ δὲν ἀφορᾷ μόνον τὰ παραπάνω, ἀφορᾷ ἐπίσης τὴ χρήση τοῦ δεύτερου ἐνικοῦ προσώπου πὺ προσδίδει στὸ ποίημα ἐμβέλεια διαχρονικὴ καὶ διάσταση φιλοσοφικὴ.

Τὸ ποίημα μὲ τὴν ἀλλεπάλληλη χρῆση προτρεπτικῶν προστακτικῶν καὶ ἀποτρεπτικῶν ὑποτακτικῶν λαμβάνει τὸν χαρακτήρα ἐνὸς ἐσωτερικοῦ μονολόγου, ἀνάλογου μὲ ἐκεῖνη τὴν περίφημη ἀποστροφή τοῦ λυρικοῦ Ἀρχίλοχου πρὸς τὸν θυμὸν τοῦ (γίνωσκε δ’ οἶος ῥύσμος ἀνθρώπους ἔχει), ὅπου συναντᾶμε τὸ ἴδιο μοτίβο τῆς καρτερικῆς ἀξιοπρέπειας ἐνώπιον τῶν συμφορῶν τῆς ζωῆς.

(Δημοσιεύθηκε στὸ περιοδικό, *Τὸ Κοινὸν τῶν Ὠραίων Τεχνῶν*, τεῦχος 6, Σεπτέμβριος 2019, σ.4-5).